

Лекція з вибіркової навчальної дисципліни

«Правове регулювання природокористування» за темою:

Економіко-правовий механізм забезпечення раціонального використання та збереження природних ресурсів (загальні засади)

План

1. Поняття, складові елементи та функції економіко-правового механізму природокористування.
2. Принципи, джерела, порядок та правові вимоги щодо фінансування заходів з охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів.
3. Плата за спеціальне природокористування: її види та форми справляння.

Рекомендована література:

Екологічне право : підручник / [А. П. Гетьман, Г. В. Анісімова, А. К. Соколова та ін.] ; за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2019. 552 с.

Екологічне право. Загальна частина (схеми і таблиці): підручник / А.П. Гетьман, Г.В. Анісімова, В.В. Шеховцов та ін.; за ред. А.П. Гетьмана. Харків, 2015. 342 с.

Шульга Т.М. Правове регулювання бюджетних доходів, пов'язаних з природокористуванням: монографія / під ред. М.П. Кучерявенка. Харків: ФІНН, 2009. 176 с.

Хвесик М.А., Горбач Л.М., Кулаковський Ю.П. Економіко-правове регулювання природокористування: монографія. Київ: Кондор, 2004. 524 с.

Основные направления экологического предпринимательства, их законодательное, финансовое и организационное обеспечение: учеб. Пособие / под общ. Ред. А.К. Кузина, Ф.В. Стольберга, Е.Б. Борисовой. Харьков: ИД «Вокруг цвета», 2006. Кн.1. 444 с.

Драган І. В. Формування еколого-економічного механізму регулювання сфери природокористування в Україні. *Вісник Академії митної служби України*. 2011 р. № 1(4). С. 31-37.

Попович А. І. Правове регулювання екологічних податків в умовах європейської інтеграції України: автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 – Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. Національний університет біоресурсів і природокористування України. – К. 2012. 20 с.

Шаврина Е. В. Правовое обеспечение учета публичных экологических интересов при инвестиционном проектировании. *Экологическое право*. 2011. N 2. С. 24-28.

Костицький В.В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні): монографія. К.: ІЗП і ПЕ, 2003. 772 с.

Костюк У.З. Фінансування природоохоронної діяльності в Україні: сучасний стан та шляхи покращення. *Інноваційна економіка*. 2015. № 1(56). С. 181 -186.

Андрєєва Н., Харічков С. «Зелені інвестиції» як каталізатор переходу до нового курсу розвитку економіки: міжнародні орієнтири і перспективи впровадження. *Економіст*. 2010. № 12. С. 16.

Веклич О.О. Сучасні тенденції фінансового забезпечення природоохоронної діяльності. *Фінанси України*. 2009. № 11. С.30.

Карпишин Н.І. Проблеми фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища в Україні. *Світ фінансів*. 2018. № 2(55). С.35.

Недава О. Фінансування природоохоронних заходів в Україні: проблеми та пропозиції до законодавчого врегулювання. *Екологічний вісник*. 2018. № 3 (109). С. 2- 5.

Комарницький В.М. Питання акумуляції коштів та їх використання для фінансування спеціального природокористування (правовий аспект). *Вісник*

Луганського державного ун-ту внутрішніх справ імені Е.О. Федоренка. 2010. Вип. 2. С. 173-179.

Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02. 2019 р. № 2697-VIII. *Офіційний вісник України*. 2019. №28. Ст. 980.

Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112.

Податковий кодекс України: аналітичні матеріали. URL: http://taxlink.ua/ua/normative_acts/ua_4_15714

Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50-51. Ст. 572. 65

Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 47. Ст. 646.

Про затвердження положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.1998 р., у ред. Постанови від 07.04.2006 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 15. Ст. 1080.

Про затвердження видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.1996 р. № 1147. *ЗП України*. 1996. № 18. Ст. 505.

Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення природоохоронних заходів: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02. 2011 р. № 163. *Офіційний вісник України*. 2011. № 16. Ст. 651.

Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення природоохоронних заходів, спрямованих на запобігання виникненню та ліквідацію наслідків негативних

природних явищ: Постанова Кабінету міністрів України від 28.02.2011 р. № 164. *Офіційний вісник України*. 2011. № 16. Ст. 652.

Про затвердження Тимчасового порядку справляння плати за спеціальне використання диких тварин: постанова Кабінету Міністрів України від 25 січня 1996 року № 123. *Урядовий кур'єр*. 1996. 15 лют.

Про затвердження Інструкції про порядок сплати платежів за спеціальне використання диких тварин: Наказ Мінекобезпеки та Мінфіну України від 09.04.1996 р. № 37/68: URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0206-96>

Про затвердження Порядку справляння збору за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів і розмірів збору за спеціальне використання: Постанова Кабінету Міністрів України від 6.04.1998 р. № 449. *Офіційний вісник України*. 1998. № 14. Стор. 56.

1. Поняття, складові елементи та функції економіко-правового механізму природокористування.

За сучасних умов надмірне антропогенне навантаження на довкілля, його забруднення внаслідок розвитку технічного прогресу та нераціональне виснажливе природокористування стають суттєвими чинниками, що спричиняють погіршення стану навколишнього природного середовища та його ресурсів, перешкоджають сталому розвитку країни та забезпеченню права громадян на безпечне для життя й здоров'я довкілля.

Поліпшення екологічної ситуації неможливе без проведення комплексної системи організаційно-економічних перетворень на різних рівнях управління природокористуванням. Основою цих перетворень є ефективна комбінація заходів адміністративно-правового впливу на природокористувачів та заходів економічного регулювання раціонального природокористування і охорони довкілля.

Національна система цілей сталого розвитку України на сучасному етапі передбачає подолання дисбалансів, які існують в економічній, соціальній та

екологічній сферах, зокрема, шляхом посилення екологічної складової економіки; забезпечення такого стану довкілля, що сприятиме якісному життю і благополуччю нинішнього та майбутніх поколінь; створення необхідних умов для суспільного договору між владою, бізнесом і громадянським суспільством щодо підвищення якості життя громадян і гарантування соціально-економічної та екологічної стабільності.

Серед стратегічних завдань державної екологічної політики сьогодні передбачено впровадження збалансованого природокористування, збереження та відновлення природних екосистем, усунення прямої залежності економічного зростання від збільшення використання природних ресурсів і енергії та забруднення довкілля, впровадження фінансово-економічних механізмів стимулювання орієнтації суб'єктів господарської діяльності на здійснення раціонального природокористування та застосування екологічно чистих технологій.

В науковій літературі **економіко-правовий механізм природокористування та охорони навколишнього природного середовища** визначається як *закріплена в законодавстві система економічних заходів, стимулів та інших регуляторів, спрямованих на забезпечення охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки та організацію раціонального природокористування.*

Економічний механізм ґрунтується на концепції платності природокористування, застосування економічної відповідальності, охоплює систему економічних та правових інструментів, що забезпечують вплив на інтереси господарюючих суб'єктів екологічних відносин з метою стимулювання раціонального і невиснажливого використання природних ресурсів, реалізації ефективних природоохоронних заходів, впровадження екологічно безпечних технологій, виробництва екологічно чистої продукції. Завдання економіко-правового регулювання у цьому контексті має полягати у тому, щоб розв'язати конфлікт економічних та екологічних інтересів, зробивши екологічно небезпечну діяльність економічно не вигідною, а

дотримання екологічних вимог при здійсненні господарської діяльності навпаки – вигідним економічно.

З цих позицій економіко-правовий механізм природокористування та охорони навколишнього природного середовища вважається *комплексним міжгалузевим правовим інститутом*, який об'єднує норми права різних галузей (екологічного, фінансового, податкового, цивільного, підприємницького права та ін.) і спрямований на системне правове регулювання суспільних відносин у сфері здійснення збалансованого природокористування на засадах узгодження екологічних та економічних інтересів суспільства. Особливістю структури цього механізму є те, що у його складі поєднуються як власне економічні регулятори, так і правові чинники, що у сукупності зводяться до взаємодії організаційно-правової, інституційної, функціональної та економічної (ресурсної) складових.

Правової регламентації інститут економіко-правового регулювання природокористування та охорони довкілля в найбільш загальному, базовому вигляді набув у 1991 р. з прийняттям Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», який вміщує самостійний розділ X «Економічний механізм забезпечення охорони навколишнього природного середовища».

Відповідно до ст. 41 цього Закону *економічний механізм забезпечення охорони довкілля передбачає наступні заходи:*

- взаємозв'язок усієї управлінської, науково-технічної та господарської діяльності підприємств, установ, організацій з раціональним використанням природних ресурсів та ефективністю заходів щодо охорони довкілля на основі економічних важелів;

- визначення джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

- встановлення лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище;

- встановлення ставок екологічного податку;
- надання підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійснення інших ефективних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;
- відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Проте в цьому вигляді зазначені норми далеко не вичерпують всіх методів та інструментів економіко-правового забезпечення раціонального, збалансованого природокористування.

Питання економіко-правового регулювання природокористування також знайшли своє відображення у поресурсових нормативних актах (ЗК України, ВК України, ЛК України, Законах України «Про охорону атмосферного повітря», «Про рослинний світ», «Про природно-заповідний фонд України» та ін.), а також у законодавстві з інших галузей права, зокрема, у Податковому кодексі України та Бюджетному кодексі України.

Виходячи з нині діючого законодавства, сукупність складових елементів економіко-правового механізму природокористування є дещо ширшою, ніж та, що встановлена у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища». Серед додаткових складових можна назвати наступні:

- облік та економічна оцінка природних ресурсів, природних та природно-антропогенних об'єктів;
- економічна оцінка впливу господарської та іншої діяльності на стан довкілля та окремих природних ресурсів;
- економічне обґрунтування організації та розвитку природних територій та об'єктів;
- фінансування заходів щодо відновлення та відтворення природних

ресурсів, підвищення їх продуктивності та поліпшення якісного складу;

— плата за спеціальне використання природних ресурсів;

— екологічні фонди;

— комплекс заходів економічного стимулювання збалансованого природокористування та відтворення природних ресурсів;

— відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва та ін.

Заходи економіко-правового регулювання у галузі природокористування та охорони довкілля поділяються на декілька груп: *економічні санкції, економічні стимули та економічні гарантії*. Основу економічних санкцій становлять примусові заходи фінансового характеру, які застосовуються у зв'язку з порушенням або невиконанням суб'єктами господарської діяльності або громадянами встановлених екологічних вимог (наприклад, штрафи за забруднення навколишнього природного середовища, забруднення та засмічення окремих природних ресурсів; система відшкодування збитків та екологічної шкоди тощо).

До економічних стимулів належать податкові, кредитні та інші пільги, метою яких є заохочення господарюючих суб'єктів до раціонального використання природних ресурсів та охорони довкілля.

Економічні гарантії – це спеціальні засоби та заходи, що створюють належні економічні та фінансові умови для відповідного екологічно збалансованого управління (наприклад, екологічне страхування, екологічний аудит).

В цілому ефективність економіко-правового механізму природокористування та охорони навколишнього природного середовища багато в чому залежить не тільки від правової регламентації, але й від узгодженої та чіткої взаємодії усіх його елементів та складових.

Економічний механізм, включений до системи правового регулювання екологічних відносин, виконує ряд важливих *функцій*. По-перше, він спрямований на економічне та фінансове забезпечення раціонального

природокористування та охорони навколишнього природного середовища. *Забезпечувальна функція* – це одна з головних функцій економіко-правового механізму, яка реалізується через створення ринкових та фінансових умов для комплексного, послідовного та ефективного здійснення всіх необхідних природоохоронних заходів, зокрема, шляхом встановлення лімітів на використання природних ресурсів, введення платності спеціального використання природних ресурсів, створення системи фінансування екологічних планів, проектів та програм тощо. Вирішальну роль у виконанні цієї функції відіграє держава, яка створює відповідні умови, за яких поєднуються як державні екологічні інтереси, так і інтереси суб'єктів господарювання. Кінцевим результатом такого поєднання, як відомо, є досягнення сталого розвитку суспільства.

По-друге, економіко-правовий механізм виконує *регулятивну функцію*, здійснюючи вплив на суб'єктів екологічних відносин за допомогою економічних та фінансових інструментів. Його можна вважати додатковим (відносно імперативного та диспозитивного) методом правового регулювання суспільних екологічних відносин у сфері використання природних ресурсів та охорони довкілля. У цьому зв'язку на перший план виступає здатність економіко-правового механізму акумулювати, спрямовувати та ефективно розподіляти фінансові та матеріально-технічні ресурси на досягнення визначених природоохоронних та ресурсозберігаючих цілей, виконання встановлених законодавством екологічних вимог, приписів та обов'язків.

По-третє, вкрай важливою є *стимулююча функція* економічного механізму. Вона полягає у створенні умов економічної зацікавленості суб'єктів господарської діяльності (яка пов'язана, наприклад, з промисловим використанням природних ресурсів або з негативним впливом на довкілля) у виконанні вимог екологічного законодавства та забезпеченні екологічної безпеки. В таких умовах ведення екологічно безпечного господарювання,

ощадливе використання природних ресурсів та охорона навколишнього природного середовища в процесі господарської та іншої діяльності мають стати економічно привабливими та стимулюючими факторами до їх більшого інвестування.

2. Принципи, джерела, порядок та правові вимоги щодо фінансування заходів з охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів.

Як зазначалось, охорона довкілля та збереження природних ресурсів є фінансовоємкою діяльністю, що потребує значних фінансових затрат, акумуляції та належного витрачання коштів на здійснення природоохоронних заходів та відповідних екологічних програм і ресурсозберігаючих проектів. У цьому контексті економіко-правовий механізм являє собою систему взаємозалежних правових норм, що регулюють процеси акумуляції, спрямування, розподілу та витрачання фінансових ресурсів на вирішення практичних проблем з охорони довкілля, збалансованого використання, збереження та відновлення природних ресурсів.

Ефективність фінансування екологічних заходів багато в чому залежить від дотримання певних принципів. Основний з них відомий як *«забруднювач платить»*. Відповідно до цього принципу будь-який суб'єкт господарювання несе фінансову відповідальність за забруднення навколишнього природного середовища, невиконання встановлених екологічних вимог, тобто має платити за негативний вплив своєї діяльності на довкілля. Принцип ґрунтується на ідеї створення умов економічної та матеріальної заінтересованості забруднювачів здійснювати екологічні заходи, вирішувати природоохоронні задачі в межах виробництва.

Законодавство передбачає також принципову вимогу *цільового витрачання коштів на відповідні встановлені природоохоронні заходи*. Цей

принцип полягає в тому, що збори та платежі за використання природних ресурсів мають витрачатися суто на охорону та відтворення відповідних природних ресурсів, а кошти від сплати екологічного податку — на цільове фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів. Так, відповідно до ст. 47 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» кошти місцевих і Державного фонду охорони навколишнього природного середовища можуть використовуватися тільки для фінансового забезпечення здійснення природоохоронних заходів, включаючи захист від шкідливої дії вод сільських населених пунктів та сільськогосподарських угідь, ресурсозберігаючих заходів, у тому числі наукових досліджень з цих питань, ведення державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також заходів для зниження забруднення навколишнього природного середовища та дотримання екологічних нормативів і нормативів екологічної безпеки, для зниження впливу забруднення довкілля на здоров'я населення.

Постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1996 року № 1147 затверджений Перелік видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів. Використання коштів бюджетів і фондів охорони навколишнього природного середовища на заходи, що не включені до цього переліку, забороняється.

Фінансове забезпечення охорони довкілля та раціонального природокористування є сукупністю заходів, спрямованих на створення фінансової бази для досягнення зазначених цілей і у загальному вигляді включає в себе:

- визначення джерел фінансування відповідних природоохоронних заходів та акумуляцію необхідних коштів;
- створення економічних, політичних та правових умов для залучення екологічних інвестицій;

- розподіл надходження платежів за спеціальне природокористування та інших обов'язкових екологічних платежів між суб'єктами управління;

- визначення напрямків цільового використання коштів та відбір природоохоронних заходів, що потребують фінансування;

- надання коштів природокористувачам та господарюючим суб'єктам для здійснення ресурсозберігаючих та природоохоронних заходів.

Такий фінансовий механізм реалізується на декількох рівнях: а) міжнародному, б) національному (загальнодержавному), в) регіональному та г) місцевому.

Так, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 42) визначає, що в Україні фінансування екологічних заходів здійснюється за рахунок: *Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів; коштів підприємств, установ та організацій; фондів охорони навколишнього природного середовища; добровільних внесків та інших коштів.*

Фінансові ресурси для здійснення природоохоронної діяльності безпосередньо самими суб'єктами господарювання формуються за рахунок внутрішніх та зовнішніх джерел. *Внутрішні* джерела представлені власними коштами підприємств і організацій, а *зовнішні* – позиченими і залученими коштами (кредити, кошти іноземних інвесторів, кошти Державного або місцевих бюджетів, міжнародних організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища тощо).

Крім того, джерела екологічного фінансування можуть носити як *бюджетний* (кошти Державного та місцевих бюджетів, фондів охорони навколишнього природного середовища), так і *позабюджетний характер* (добровільні внески, кредити та позики фінансових установ, гранти міжнародних організацій тощо). Правові засади функціонування бюджетної системи та її принципів, регулювання відносин, що виникають у процесі

складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання та контролю за дотриманням бюджетного законодавства, і питання відповідальності за порушення бюджетного законодавства визначаються Бюджетним кодексом України.

Базовим механізмом акумуляції коштів для фінансування природоохоронних заходів та програм вважається створення *фондів охорони навколишнього природного середовища*. Це спеціалізований інститут концентрації грошових коштів з метою цільового фінансування екологічних потреб. Законодавчо запроваджено Державний та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища у складі відповідних бюджетів.

Порядок формування коштів Державного фонду, їх розподіл та контроль за використанням регулюються Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст.47) та Положенням про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України в редакції від 7.04.2006 р. № 462.

Відповідно до цих нормативних актів *Державний фонд охорони навколишнього природного середовища* є складовою Державного бюджету України і утворюється за рахунок: а) частини екологічного податку згідно із законом; б) добровільних внесків підприємств, установ, організацій, громадян та інших надходжень; в) частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності. Розподіл коштів, що надходять до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства екології та природних ресурсів України.

Місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища утворюються у складі відповідного місцевого бюджету за місцем заподіяння екологічної шкоди за рахунок: а) частини екологічного податку згідно із законом; б) частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням

законодавства про охорону довкілля в результаті господарської та іншої діяльності; в) цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян. Розподіл коштів екологічного податку, що надходять до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, здійснюється відповідними обласними, міськими (міст загальнодержавного значення) радами за поданням органів Міністерства екології та природних ресурсів України.

В Україні можуть утворюватися й інші фонди для стимулювання і фінансування природоохоронних заходів та програм і проектів із раціонального використання та збереження природних ресурсів. Так, в якості удосконалення системи фінансування та розвитку лісового та водного господарства законодавством запроваджено також створення державного фонду розвитку лісового господарства та державного фонду розвитку водного господарства, з визначенням джерел їх наповнення та напрямів спрямування коштів, у тому числі передбачивши можливість зарахування до таких фондів відповідно рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів та рентної плати за спеціальне використання води.

Прикладом позабюджетних екологічних фондів є створення відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» (ст.48) цільових екологічних фондів природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, ботанічних садів, дендрологічних парків та зоологічних парків. Ці екологічні фонди створюються з метою цільового фінансування заходів, спрямованих на забезпечення охорони заповідних природних комплексів та об'єктів, розвиток наукових досліджень, міжнародне співробітництво в галузі охорони, вивчення досвіду роботи на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, еколого-освітні роботи. Головним завданням фондів є збір і акумуляція внесків, призначених на зазначені вище заходи. Такі екологічні фонди є єдиними розпорядниками своїх коштів.

Втім, закріплена в екологічному законодавстві система фінансування природоохоронних заходів не є гарантованою і стабільною, оскільки не завжди знаходить своє адекватне відображення у нормативних актах, що регулюють бюджетні, податкові та економічні відносини. Останні мають пріоритет і змінюють порядок акумуляції, перерозподілу, спрямування та витрачання коштів, встановлений екологічним законодавством.

Станом на 2019 рік, відповідно до ст. 29 Бюджетного Кодексу України, надходження з рентної плати за спеціальне використання лісових, водних ресурсів, за користування надрами у відповідних відсотках, а також 45% екологічного податку зараховуються до *загального фонду* Державного бюджету України. *Спеціальний фонд* Державного бюджету України формується, зокрема, з грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської та іншої діяльності; з коштів від екологічного податку (в повному обсязі), що справляється за утворення радіоактивних відходів; з рентної плати за спеціальне використання води, лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування.

На сьогодні в процесі розподілу бюджетних коштів на планування і фінансування природоохоронних заходів застосовується програмно-цільовий метод, який реалізується шляхом створення відповідних бюджетних програм в рамках Державного та місцевих бюджетів. Зокрема, створені державні бюджетні програми «Здійснення природоохоронних заходів», «Здійснення заходів щодо реалізації пріоритетів розвитку сфери охорони навколишнього природного середовища», «Підтримка реалізації Стратегії національної екологічної політики України» та ін. Ціллю використання відповідних бюджетних коштів, що надходять для фінансування цих програм, є збереження природних екосистем, підтримання їх цілісності, забезпечення екологічної безпеки та впровадження збалансованої системи природокористування для сталого розвитку суспільства.

Порядок планування та фінансування природоохоронних заходів з Державного бюджету затверджений відповідним наказом Мінприроди від 12 червня 2015 р. № 194 «Про затвердження Порядку планування та фінансування природоохоронних заходів» та постановами Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2011 р. № 163 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення природоохоронних заходів» та № 164 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення природоохоронних заходів, спрямованих на запобігання виникненню та ліквідацію наслідків негативних природних явищ». Зазначені документи встановлюють процедуру планування та фінансування природоохоронних заходів за відповідною бюджетною програмою, визначають правила подання запитів про виділення коштів, замовників та відповідальних виконавців природоохоронних заходів, порядок розгляду запитів та критерії відбору заходів для включення їх до плану фінансування.

Головним розпорядником бюджетних коштів та відповідальним виконавцем бюджетних природоохоронних програм є Міністерство енергетики та захисту довкілля. Бюджетні кошти спрямовуються відповідно до плану природоохоронних заходів з урахуванням вже згаданого Переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів, затвердженого, як вже зазначалось, постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1996 року № 1147.

Процедура планування фінансування природоохоронних заходів, зокрема, включає :

- аналіз запиту, що надійшов від замовника природоохоронного заходу, щодо відповідності зазначеного у ньому заходу вказаному Переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів;
- відбір природоохоронних заходів за спеціально визначеними пріоритетами та критеріями;

- підготовку екологічного висновку для здійснення природоохоронних заходів підприємствам, установам або організаціям, що належать до сфери управління Мінекоенерго;

- подання до підрозділу планування природоохоронних заходів пропозицій до плану.

Під час формування відповідальними виконавцями пропозицій до плану пріоритет надається природоохоронним заходам, що визначені законами України, актами та дорученнями Президента України та Кабінету Міністрів України і спрямовані на запобігання, попередження, зменшення та усунення забруднення навколишнього природного середовища. План затверджується Міністром енергетики та захисту довкілля і погоджується з Мінфіном.

Відбір природоохоронних заходів відповідальними виконавцями здійснюється на підставі інформації, зазначеної в запитах та поданих документах за такими критеріями:

- відповідність загальній меті, завданням бюджетної програми та напрямам діяльності, які забезпечують реалізацію програми;
- готовність природоохоронного заходу на час подання запиту;
- природоохоронних ефект;
- економічна ефективність (строк окупності);
- наявність власних коштів як джерела фінансування;
- наявність гарантованого фінансування з інших джерел;
- строк реалізації природоохоронного заходу.

Важливим напрямком бюджетного екологічного фінансування є також надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення природоохоронних заходів на об'єктах комунальної власності. Порядок та умови надання таких субвенцій визначені відповідною постановою КМУ від 20.03.2019 р. № 228. Субвенція надається з метою охорони навколишнього природного середовища, поліпшення його стану та природних ресурсів та створення відповідних умов для цього, що дасть можливість здійснити

природоохоронні заходи на об'єктах комунальної власності, і спрямовується відповідно до напрямів, передбачених переліком видів діяльності що належать до природоохоронних заходів.

Ще одним способом державно-бюджетного фінансування екологічних заходів є використання коштів державного бюджету на компенсацію відсоткової ставки за залученими у комерційних банках кредитами для здійснення природоохоронних заходів за державною програмою «Фінансова підтримка природоохоронної діяльності через механізм здешевлення кредитів комерційних банків». Ці заходи мають на меті запровадження механізму спрямування коштів державного бюджету на здійснення природоохоронних заходів на зворотній основі і вважаються економічними регуляторами стимулюючо-компенсаційного характеру. Відбір природоохоронних заходів та юридичних осіб усіх форм власності, які планують здійснити природоохоронні заходи, для формування проекту плану заходів здійснюється на конкурсній основі у порядку, що визначається Мінекоенерго. Перевага надається юридичним особам, які здійснюють природоохоронні заходи загальнодержавного значення.

Важливо відмітити, що на сьогодні питання забезпечення раціонального природокористування та охорони довкілля вирішуються не тільки їх бюджетним фінансуванням, але й залученням більш ємних важелів – *екологічних інвестицій* (або екологічно орієнтованих інвестицій) за рахунок коштів підприємств, установ, організацій, міжнародних фондів. Екологічні («зелені») інвестиції являють собою усі види майнових і інтелектуальних цінностей, що вкладаються в господарську діяльність і спрямовані на зниження і ліквідацію негативного антропогенного впливу на довкілля; збереження, поліпшення і раціональне використання природно-ресурсного потенціалу територій, забезпечення екологічної безпеки в країні.

Науковці-економісти, аналізуючи сучасні форми реалізації фінансового забезпечення природоохоронних заходів, констатують, що одним із вагомих економічних методів зменшення забруднення довкілля, збереження

природних ресурсів та запобігання небезпечним і деструктивним екологічним явищам є *інвестування суб'єктів господарювання* в охорону довкілля та раціональне використання природних ресурсів (самофінансування). Його складовими є: поточні витрати на охорону довкілля, пов'язані з експлуатацією та обслуговуванням засобів природоохоронного призначення; інвестиції в основний капітал, спрямовані на будівництво й реконструкцію природоохоронних об'єктів; придбання обладнання для реалізації природоохоронних заходів тощо.

Це підтверджують дані Державної служби статистики України, згідно з якими, наприклад, у 2016 році найбільшу частку в структурі витрат на охорону навколишнього природного середовища становили власні кошти підприємств та організацій – 68%, тоді, як кошти державного і місцевих бюджетів – всього 6 %, інші джерела фінансування – 26, 1%.

На міжнародному рівні з метою забезпечення концепції сталого розвитку, охорони довкілля та впровадження екологічно спрямованих проектів створюються незалежні міжнародні екологічні фонди. Зокрема, це – Глобальний екологічний фонд (ГЕФ, англ. Global Environment Facility, GEF) — незалежний міжнародний фінансовий суб'єкт, який об'єднує зусилля урядів 182 країн, його діяльність реалізується через Програму розвитку ООН, Програму охорони навколишнього середовища ООН і Світовий банк. ГЕФ є фінансовим механізмом реалізації міжнародних конвенцій щодо біорізноманіття, зміни клімату та стійких органічних забруднювачів. ГЕФ також фінансує заходи реалізації Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та тісно співпрацює з органами інших договорів та угод.

3. Плата за спеціальне природокористування: її види та форми справляння

Одним з основних принципів і умов природокористування, як відомо, є введення плати за спеціальне використання природних ресурсів. Остання слугує, по-перше, джерелом поповнення державного і місцевих бюджетів з подальшою витратою отриманих коштів на природоохоронні цілі, а, по-друге, стимулює природокористувачів до раціонального використання природних ресурсів, підвищення ефективності природоохоронної діяльності.

Платність природокористування є важливою складовою економіко-правового механізму регулювання використання природних ресурсів. Вона тісно пов'язана з включенням певної частини природних ресурсів у ринковий товарообіг і реалізується передусім шляхом встановлення рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів та інших видів плати, пов'язаної з природокористуванням. На сучасному етапі принципи формування системи платежів за спеціальне використання природних ресурсів, структура відповідних зборів та порядок їх стягнення регулюються, крім екологічного законодавства, передусім фінансовим (податковим) законодавством.

Нагадаю, що відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст.38) в порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або в оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством – на пільгових умовах.

Особливі риси, притаманні спеціальному користуванню природними ресурсами (специфічні умови виникнення, дозвільний характер, використання ресурсів для здійснення виробничої та іншої діяльності, певні

правомочності природокористувачів) обумовлюють і різноманітність видів плати за таке природокористування.

Всі платежі, пов'язані із спеціальним використанням природних ресурсів, можна розділити на три основні групи:

1) *платежі, обумовлені виникненням права спеціального природокористування* (напр., державне мито; збір за видачу спеціальних дозволів на користування надрами; плата, отримана на аукціоні від продажу права оренди земельних ділянок державної або комунальної власності та ін.);

2) *плата за безпосереднє здійснення спеціального природокористування* (справляється у вигляді рентної плати за використання окремих природних ресурсів; земельного податку; зборів за спеціальне використання природних рослинних ресурсів, об'єктів тваринного світу, рибних та інших водних живих ресурсів тощо);

3) *плата за оренду природних ресурсів* (земельних ділянок), яка вважається самостійним різновидом спеціального використання природних ресурсів, якщо останні перебувають у державній чи комунальній власності.

Платежі, обумовлені виникненням права спеціального природокористування, як правило супроводжують процедуру видачі документів дозвільного характеру або є однією з умов виникнення відповідного права. Так, *державне мито* – це грошова сума, що стягується уповноваженими органами за вчинення ними дій з об'єктами нерухомого майна і видачу документів, що мають юридичне значення. Відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 року № 7-93 «Про державне мито», державне мито справляється з юридичних та фізичних осіб при спеціальному використанні об'єктів тваринного світу за видачу дозволів на право полювання та рибальства, а саме за видачу щорічної контрольної картки добутої дичини і порушень правил полювання, а також квитків рибалок у розмірі 0,1 неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

За видачу спеціальних дозволів на користування надрами справляється відповідна плата. Відповідно до ст. 34 Кодексу України про надра розмір

плати за надання спеціальних дозволів на користування надрами визначається за результатами аукціону. У разі надання дозволу без проведення аукціону справляється збір, який розраховується виходячи з початкової ціни продажу такого дозволу на аукціоні. Початкова ціна продажу дозволу на аукціоні розраховується центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, виходячи з вартості запасів і ресурсів корисних копалин родовищ або ділянок надр відповідно до методики, встановленої Кабінетом Міністрів України. Не справляється збір за видачу спеціальних дозволів державним дитячим спеціалізованим санаторно-курортним закладам за здійснення видобутку мінеральних вод у частині, що використовується для лікування на їх території.

Серед платежів, стягнення яких обумовлене природокористуванням, окремої уваги заслуговує безпосередньо *плата за здійснення спеціального природокористування*.

Плата за спеціальне використання природних ресурсів – це форма обов’язкового платежу, що підлягає сплаті фізичними та юридичними особами за одиницю природного ресурсу, наданого для спеціального користування. Одним із видів такої плати є рентна плата. Відповідно до ст. ст. 14.1.217 та 251 Податкового кодексу України, **рентна плата** – це загальнодержавний податок, який справляється, зокрема, за користування надрами для видобування корисних копалин; за користування надрами в цілях, не пов’язаних з видобуванням корисних копалин; за спеціальне використання води; за спеціальне використання лісових ресурсів; за користування радіочастотним ресурсом України тощо.

Характерними рисами платежів за спеціальне природокористування є те, що вони: а) мають цільову спрямованість (направлені в кінцевому рахунку на фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів); б) є компенсаційними платежами (компенсують витрати, пов’язані з охороною та відтворенням природних ресурсів); в) виконують заохочувальну функцію

(стимулюють природокористувачів та суб'єктів господарської діяльності раціонально й ефективно використовувати природні ресурси, надані у користування). Нормативи сплати зазначених платежів визначаються податковим та екологічним законодавством.

Залежно від виду природного ресурсу, який використовується, законодавство виділяє наступні основні види плати за спеціальне природокористування: 1) плата за землю; 2) рентна плата за користування надрами; 3) рентна плата за спеціальне використання води; 4) рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів; 5) збір за спеціальне використання природних рослинних ресурсів; 6) плата та збір за спеціальне використання об'єктів тваринного світу; 7) збір за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів тощо.

Кожен з видів такої плати і зборів поділяється у свою чергу на підвиди, наявність яких обумовлена особливостями цільового використання конкретних природних ресурсів.

Розглянемо детальніше кожен із цих видів плати за спеціальне природокористування.

Плата за землю – це обов'язковий платіж у складі податку на майно, що справляється у формі земельного податку та орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності (ст.14.1.147 ПКУ). Відносини в сфері встановлення і справляння плати за землю регулюються главою 35 Земельного кодексу України, розділом XII Податкового кодексу України, Законом України «Про оренду землі», іншими нормативними актами.

Плата за землю віднесена до загальнодержавних податків та зборів, однак зараховується до відповідних місцевих бюджетів у порядку, визначеному Бюджетним кодексом України і здійснюється з метою формування джерела коштів для подальшого фінансування заходів щодо раціонального використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів, відшкодування витрат власників землі і землекористувачів,

пов'язаних з господарюванням на землях гіршої якості, ведення земельного кадастру, здійснення землеустрою та моніторингу земель тощо.

Податковий кодекс України (ст. 14) закріплює дві форми справляння плати за землю : 1) земельний податок; 2) орендна плата за земельні ділянки державної і комунальної власності. *Земельний податок визначається як обов'язковий платіж, що справляється з власників земельних ділянок та земельних часток (паїв), а також з постійних землекористувачів* (ст. 14.1.72 ПКУ). Виходячи з цього, об'єктами оподаткування є земельні ділянки, які перебувають у власності або у користуванні, а також земельні частки (паї), які перебувають у власності. Слід звернути увагу на те, що власники – держава щодо земель державної власності та територіальні громади щодо земель комунальної власності, земельний податок не сплачують, оскільки вважаються суб'єктами власності, яка забезпечує публічні, суспільні інтереси, отримують бюджетні доходи і не можуть виступати платниками податків. З цього виходить, що платниками земельного податку виступають приватні власники земельних ділянок (юридичні та фізичні особи), а також постійні користувачі, коло яких окреслено відповідно до ст. 92 Земельного кодексу України.

Податковий кодекс України передбачає особливості оподаткування земельних ділянок, наданих на землях лісогосподарського призначення (незалежно від місцезнаходження). Податок за лісові землі складається із земельного податку та рентної плати, що визначається податковим законодавством.

Податковий кодекс також закріплює *категорії земель, які не підлягають оподаткуванню*. Відповідно до ст. 283, до таких земельних ділянок відносяться:

- сільськогосподарські угіддя зон радіоактивно забруднених територій, визначених відповідно до закону такими, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи (зон

відчуження, безумовного (обов'язкового) відселення, гарантованого добровільного відселення і посиленого радіоекологічного контролю), і хімічно забруднених сільськогосподарських угідь, на які запроваджено обмеження щодо ведення сільського господарства;

- землі сільськогосподарських угідь, що перебувають у тимчасовій консервації або у стадії сільськогосподарського освоєння;

- земельні ділянки державних сортовипробувальних станцій і сортодільниць, які використовуються для випробування сортів сільськогосподарських культур;

- землі дорожнього господарства автомобільних доріг загального користування;

- земельні ділянки сільськогосподарських підприємств усіх форм власності та фермерських (селянських) господарств, зайняті молодими садами, ягідниками та виноградниками до вступу їх у пору плодоношення, а також гібридними насадженнями, генофондовими колекціями та розсадниками багаторічних плодових насаджень;

- земельні ділянки кладовищ, крематоріїв та колумбаріїв;

- земельні ділянки, на яких розташовані дипломатичні представництва, які відповідно до міжнародних договорів (угод), згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, користуються приміщеннями та прилеглими до них земельними ділянками на безоплатній основі;

- земельні ділянки, надані для будівництва і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення діяльності релігійних організацій України, статuti (положення) яких зареєстровано у встановленому законом порядку.

Орендна плата за земельні ділянки державної і комунальної власності, в свою чергу, визначена як обов'язковий платіж, який орендар вносить орендодавцеві за користування земельною ділянкою. Характерно, що зазначена орендна плата, на відміну від орендної плати за земельні ділянки

приватної власності, справляється виключно у грошовій формі. Підставою для нарахування орендної плати за земельну ділянку є договір оренди такої земельної ділянки, де встановлюються розмір та умови внесення орендної плати. Договір оренди земель державної і комунальної власності укладається за типовою формою, затвердженою Кабінетом Міністрів України.

Платником орендної плати є орендар земельної ділянки. Об'єктом оподаткування є земельна ділянка, надана в оренду.

Розмір та умови внесення орендної плати встановлюються у договорі оренди між орендодавцем (власником) і орендарем.

Плата за суборенду земельних ділянок не може перевищувати орендної плати.

Плата за користування надрами є наступним загальнодержавним платежем у сфері спеціального природокористування, який встановлюється Кодексом України про надра (глава 4) та Податковим кодексом України (розділ IX) . Він справляється у вигляді: 1) *рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин* (ст. 252 ПКУ); 2) *рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин* (ст. 253 ПКУ).

Платниками плати за користування надрами для видобування корисних копалин є:

- суб'єкти господарювання, у тому числі громадяни України, іноземці та особи без громадянства, зареєстровані відповідно до закону як підприємці, які набули права користування ділянкою надр на підставі отриманих спеціальних дозволів з метою провадження господарської діяльності з видобування корисних копалин, у тому числі під час геологічного вивчення в межах зазначених у спеціальних дозволах ділянках надр;

- землевласники та землекористувачі, крім суб'єктів підприємництва, які відповідно до законодавства відносяться до фермерських

господарств, що провадять господарську діяльність з видобування підземних вод на підставі дозволів на спеціальне водокористування;

- землевласники та землекористувачі, крім суб'єктів підприємництва, які відповідно до законодавства відносяться до фермерських господарств, – громадяни України, іноземці та особи без громадянства, що в межах наданих їм земельних ділянок, розмір яких перевищує норми, передбачені [ст. 121](#) Земельного кодексу України, видобувають прісні підземні води із застосуванням електричних пристроїв у обсязі понад 13 кубічних метрів на особу в місяць (за показниками лічильників).

- суб'єкти господарювання, які виконують роботи, для проведення яких необхідно отримання погодження центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр.

Об'єктом оподаткування рентною платою за користування надрами для видобування корисних копалин по кожній наданій у користування ділянці надр, що визначена у відповідному спеціальному дозволі, є обсяг товарної продукції гірничого підприємства – видобутої корисної копалини (мінеральної сировини), що є результатом господарської діяльності з видобування корисних копалин з надр на території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони, у податковому (звітному) періоді, приведеної у відповідність із стандартом, встановленим галузевим законодавством.

Ставки рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин устанавлюються у відсотках від вартості товарної продукції гірничого підприємства - видобутої корисної копалини (мінеральної сировини).

Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин відповідно до угоди про розподіл продукції справляється відповідно до [Закону України](#) "Про угоди про розподіл продукції".

Платниками плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, є юридичні та фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують у межах території України ділянки надр для:

- зберігання природного газу, нафти, газоподібних та інших рідких нафтопродуктів;
- витримування виноматеріалів, виробництва і зберігання винопродукції;
- вирощування грибів, овочів, квітів та інших рослин;
- зберігання харчових продуктів, промислових та інших товарів, речовин і матеріалів;
- провадження інших видів господарської діяльності.

Об'єктом оподаткування платою в цьому виді користування надрами є фактичний обсяг підземного простору ділянки надр, який використовуються для відповідної мети. Ставки плати встановлюються окремо для кожного виду користування надрами залежно від корисних властивостей надр і ступеня екологічної безпеки під час їх використання.

Не є платниками рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, військові частини, заклади, установи і організації Збройних Сил України та інші військові формування, утворені відповідно до закону, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету.

Ставки рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, встановлюються для кожного виду користування надрами у гривнях до одиниці виміру залежно від корисних властивостей надр і ступеня екологічної безпеки під час їх використання.

Плата за користування надрами зараховується до державного і місцевих бюджетів згідно з [Бюджетним кодексом України](#).

Збори за спеціальне водокористування відповідно до ст. 30 Водного кодексу України справляються з метою стимулювання раціонального

використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів і включають: *рентну плату за спеціальне використання води та екологічний податок за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти*, які встановлюються Податковим кодексом України (ст. 255 та розділ VIII).

Слід підкреслити, що оподаткуванню підлягає виключно спеціальне водокористування, яким є забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, включаючи забір води та скидання забруднюючих речовин із зворотними водами із застосуванням каналів (ст. 48 Водного кодексу України).

Рентна плата за спеціальне використання води є загальнодержавним платежем, який справляється за спеціальне використання води: а) з водних об'єктів; б) отриманої від інших водокористувачів; в) без її вилучення з водних об'єктів для потреб гідроенергетики і водного транспорту; г) для потреб рибництва.

Платниками рентної плати за спеціальне використання води є:

- первинні водокористувачі – суб'єкти господарювання незалежно від форми власності: юридичні особи, їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи без утворення юридичної особи, постійні представництва нерезидентів, а також фізичні особи – підприємці, які використовують та/або передають вторинним водокористувачам воду, отриману шляхом забору води з водних об'єктів;

- суб'єкти господарювання незалежно від форми власності: юридичні особи, їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи без утворення юридичної особи, постійні представництва нерезидентів, а також фізичні особи - підприємці, які використовують воду для потреб гідроенергетики, водного транспорту і рибництва.

Об'єкт оподаткування рентною платою за спеціальне використання води визначається окремо за кожним видом спеціального водокористування.

Як правило, об'єктом оподаткування є фактичний обсяг води, який використовують водокористувачі. Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання води без її вилучення з водних об'єктів є:

- для потреб гідроенергетики – фактичний обсяг води, що пропускається через турбіни гідроелектростанцій для вироблення електроенергії;

- для потреб водного транспорту – час використання поверхневих вод вантажним самохідним і несамохідним флотом, що експлуатується (залежно від тоннажності), та пасажирським флотом, що експлуатується (залежно від кількості місць).

Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання води для потреб рибництва є фактичний обсяг води, необхідної для поповнення водних об'єктів під час розведення риби та інших водних живих ресурсів (у тому числі для поповнення, яке пов'язане із втратами води на фільтрацію та випаровування).

Окремим різновидом збору за спеціальне водокористування є *плата за оренду водних об'єктів*. Вона справляється при наданні водних об'єктів водокористувачам, наприклад, для рибогосподарських потреб, культурно-оздоровчих, лікувальних, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт. Її розмір визначається у відповідному договорі оренди за угодою сторін. Орендна плата за водні об'єкти, що надаються у користування на умовах оренди місцевими радами, зараховується відповідно до бюджетів місцевого самоврядування.

У сфері спеціального використання рослинного світу та лісових ресурсів законодавством встановлені *рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів та збір за використання природних рослинних ресурсів*. Правове регулювання цих платежів здійснюється Лісовим кодексом

України (ст.77), Законом України «Про рослинний світ» (ст.12) та Податковим кодексом України (ст. 256).

Відповідно до Лісового кодексу України спеціальне використання лісових ресурсів, крім розміщення пасік, є платним і здійснюється за спеціальними дозволами. У порядку спеціального використання можуть здійснюватись такі види використання лісових ресурсів: 1) заготівля деревини; 2) заготівля другорядних лісових матеріалів; 3) здійснення побічних лісових користувань; 4) використання корисних властивостей лісів.

В залежності від виду спеціального використання лісових ресурсів законодавець встановлює і *об'єкт оподаткування*. Відповідно до ст. 256 Податкового кодексу України об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання лісових ресурсів є:

1) деревина, заготовлена в порядку рубок головного користування;

2) деревина, заготовлена під час проведення заходів: а) щодо поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей (у деревостанах віком понад 40 років - рубки догляду за лісом, вибіркові санітарні рубки, вибіркові лісовідновні рубки, рубки, пов'язані з реконструкцією, ландшафтні рубки і рубки переформування; незалежно від віку деревостанів - суцільні санітарні та суцільні лісовідновні рубки); б) з розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо;

3) другорядні лісові матеріали (заготівля живиці, пнів, лубу та кори, деревної зелені, деревних соків та ін.);

4) побічні лісові користування (заготівля сіна, випасання худоби, заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин, збирання лісової підстилки, заготівля очерету та ін.);

5) використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт.

За чинним законодавством *платниками рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів* є лісокористувачі, до кола яких можуть входити: а) юридичні особи; б) їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи; в) постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи з джерел їх походження з України або виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників; г) фізичні особи (крім фізичних осіб, які мають право безоплатно, без видачі спеціального дозволу використовувати лісові ресурси відповідно до лісового законодавства); д) фізичні особи – підприємці. Зазначені суб'єкти мають здійснювати спеціальне використання лісових ресурсів на підставі спеціального дозволу (лісорубного квитка або лісового квитка) або відповідно до умов договору довгострокового тимчасового користування лісами.

Ставки рентної плати за заготівлю деревини встановлюються Податковим кодексом України (ст. 256.3.1) і застосовуються з урахуванням розподілу лісів за поясами і розрядами, при заготівлі деревини в порядку рубок головного користування та під час проведення заходів щодо поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей та заходів з розчищення лісових ділянок, вкритих ліською рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо.

За заготівлю другорядних лісових матеріалів, здійснення побічних лісових користувань та використання корисних властивостей лісів ставки рентної плати встановлюються обласними та Київською міською радою.

Сума рентної плати обчислюється суб'єктами лісових відносин, які видають спеціальні дозволи, і зазначається у таких дозволах.

Самостійне місце серед платежів у сфері спеціального використання рослинного світу займає *збір за використання природних рослинних ресурсів*, розмір якого має визначатися з урахуванням природних запасів, поширення, цінності, можливості відтворення, продуктивності цих ресурсів.

Сплата такого збору закріплена Законом України «Про рослинний світ» (ст. 12), але порядок його справляння та нормативи плати, що мають встановлюватися Кабінетом Міністрів України, на сьогодні не визначені.

ЗУ «Про рослинний світ» лише передбачає випадки звільнення від сплати такого збору. Так, від збору за спеціальне використання природних рослинних ресурсів звільняються: а) науково-дослідні установи, навчальні і освітні заклади, що проводять наукові дослідження об'єктів рослинного світу з метою їх охорони, невиснажливого використання та відтворення, за винятком використання ними дикорослих судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, види яких занесені до Червоної книги, та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України; б) власники земельних ділянок; в) користувачі (в тому числі орендарі) земельних ділянок за винятком використання ними дикорослих судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, види яких занесені до Червоної книги, та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, для задоволення природними рослинними ресурсами власних потреб без права їх реалізації.

Збори за спеціальне використання об'єктів тваринного світу встановлюються відповідно до ст.18 Закону України «Про тваринний світ», ст. 25 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» та відповідними постановами Кабінету Міністрів України. Слід визнати, що у зазначеній сфері використання природних ресурсів відносно платності існують деякі законодавчі протиріччя.

Відповідно до базового ЗУ «Про тваринний світ» (ст.18), за спеціальне використання об'єктів тваринного світу запроваджений збір, який справляється за наступні види використання: мисливство; рибальство, включаючи добування водних безхребетних тварин; використання диких тварин з метою отримання продуктів їх життєдіяльності; добування (придбання) диких тварин з метою їх утримання і розведення у напіввільних

умовах чи в неволі; використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях у разі їх вилучення з природного середовища з метою отримання прибутку.

Розмір збору за спеціальне використання об'єктів тваринного світу встановлюється залежно від виду тварин, мети та обсягів їх використання, поширення та цінності, з урахуванням місцезнаходження, якості, продуктивності території та інших екологічних та економічних факторів.

В окремих випадках спеціальне використання об'єктів тваринного світу може здійснюватися і без справляння збору. До них належить спеціальне використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях (якщо це не пов'язане з отриманням прибутку), з метою відтворення тваринного світу, порятунку диких тварин, які зазнають лиха, регулювання чисельності диких тварин в інтересах охорони здоров'я населення і відвернення заповідання шкоди природному середовищу, господарській та іншій діяльності, а також регулювання чисельності хижих і шкідливих тварин у порядку ведення мисливського і рибного господарства.

Порядок справляння і розміри збору за спеціальне використання об'єктів тваринного світу встановлюються постановою Кабінету Міністрів України від 25 січня 1996 року № 123 «Про затвердження Тимчасового порядку справляння плати за спеціальне використання диких тварин», якою передбачені нормативи плати за спеціальне використання диких тварин (*крім мисливських тварин, рибних запасів, видів тварин, занесених до Червоної книги України*).

Відповідно до цього порядку плата за спеціальне використання диких тварин справляється з підприємств, установ, організацій та громадян, за винятком:

- наукових установ та організацій, окремих науковців України, які здійснюють використання диких тварин у наукових цілях, а також іноземних юридичних та фізичних осіб, які залучаються для спільних

наукових досліджень, погоджених з центральними органами державної виконавчої влади;

- державних зоологічних парків та інших установ і організацій, які здійснюють використання диких тварин у виховних цілях, а також з метою їх штучного утримання чи розведення;

- підприємств, установ, організацій та громадян, які у встановленому законодавством порядку проводять регулювання чисельності диких тварин з метою охорони здоров'я і безпеки населення, відвернення заповідання шкоди навколишньому природному середовищу і народному господарству.

Розмір плати за спеціальне використання диких тварин обчислюється на підставі доведених підприємствам, установам, організаціям і громадянам лімітів (дозволених обсягів) спеціального використання диких тварин та визначених нормативів плати. Порядок обчислення та внесення цієї плати визначається Інструкцією, що затверджена Мінприроди та Мінфіном¹.

Що стосується *мисливських тварин*, плата за їх спеціальне використання передбачена, як вже зазначалось, ЗУ «Про тваринний світ» (ст. 18) та ЗУ «Про мисливське господарство та полювання» (ст.25). Відповідно до останнього, за використання мисливських тварин як природного ресурсу загальнодержавного значення з користувачів мисливських угідь має справлятися збір, крім випадків використання тварин у цілях, передбачених статтями 32 (селекційний та вибірковий діагностичний відстріл мисливських тварин для ветеринарно-санітарної експертизи) та 33 (відстріл та відлов хижих та шкідливих тварин, добування мисливських тварин для наукових цілей та переселення в нові місця перебування) та добування тварин, які не перебувають у державній власності. Безпосередньо встановлення порядку

---

¹ Про затвердження Інструкції про порядок сплати платежів за спеціальне використання диких тварин: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.04.1996 р. № 37/68: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0206-96>

справляння такого збору було покладено на Кабінет Міністрів України. У ході підготовки проекту відповідної постанови було звернуто увагу на ту обставину, що статтями 17, 18 та 36 ЗУ «Про мисливське господарство та полювання» врегульовано питання добування мисливських тварин на платній основі, а саме за платними дозволами – ліцензією чи відстрільною картою. Кошти від реалізації мисливцям ліцензій та відстрільних карток на добування мисливських тварин, продукції полювання (у тому числі живих мисливських тварин), надання послуг, інші надходження від ведення мисливського господарства зараховуються на рахунки користувачів мисливських угідь. А кошти від реалізації користувачам мисливських угідь ліцензій, а також за видачу посвідчень мисливця та щорічних контрольних карток обліку добутої дичини і порушень правил полювання зараховуються на рахунок центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового та мисливського господарства, і використовуються на охорону та відтворення державного мисливського фонду. При цьому проведені розрахунки показали, що, з одного боку, орієнтована сума від запровадження зазначеного збору буде незначною, а з другого – сплата цього збору потребуватиме значних витрат на його адміністрування. З огляду на зазначене, Кабінет Міністрів України визнав запровадження збору за використання мисливських тварин як природного ресурсу загальнодержавного значення недоцільним.

За спеціальне використання *рибних та інших водних живих ресурсів* справляється збір. Розмір такого збору обчислюється з урахуванням виду ресурсів, нормативів збору, визначених Кабінетом Міністрів України, і квоти вилову. Відповідно, збір за спеціальне використання *рибних та інших водних живих ресурсів* – це сума авансового платежу за одержання користувачами квот вилову в розмірі 5 відсотків вартості квоти, щоквартальний збір за фактичний вилов *рибних та інших*

водних живих ресурсів із зменшенням на суму авансового платежу і витрат на здійснення в попередні періоди рибоводно-меліоративні роботи та роботи з відтворення рибних та інших водних живих ресурсів. Порядок справляння збору за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів і розміри такого збору затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 р. № 449 у ред. від 11 травня 2011 р.

Що стосується *об'єктів тваринного світу, занесених до Червоної книги*, питання їх спеціального використання регулюються Законом України «Про Червону книгу України» від 7 лютого 2002 року № 3055-III, відповідно до ст.19 якого спеціальне використання (добування, збирання) об'єктів Червоної книги України здійснюється у виняткових випадках лише у наукових і селекційних цілях, у тому числі для розмноження, розселення і розведення у штучно створених умовах, а також для відтворення популяцій за дозволом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, на підставі рішень Національної комісії з питань Червоної книги України, прийнятих відповідно до її повноважень. Спеціальне використання (добування, збирання) об'єктів Червоної книги України з метою отримання прибутку забороняється.

ЗУ «Про Червону книгу України» не містить положень щодо платності такого спеціального використання. Натомість Інструкція про порядок видачі дозволів на добування (збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, форм клопотання та бланків дозволів та таке добування, що затверджена Наказом Мінприроди від 1 лютого 1993 року №3, в редакції від 9 червня 2011 року (п. 3.6), визначає, що плата за добування тварин, занесених до Червоної книги України, проводиться згідно з чинним законодавством.

Підсумовуючи викладене, необхідно підкреслити, що своєчасна сплата зборів за спеціальне використання природних ресурсів є обов'язком природокористувачів, який закріплений відповідно гірничим, водним,

лісовим та іншим поресурсовим законодавством. Невиконання цього обов'язку суб'єктами спеціального природокористування (платниками збору) тягне для них настання негативних правових наслідків, включаючи як фінансові санкції, так і припинення права спеціального використання відповідних природних ресурсів (наприклад, ст.55 Водного кодексу, ст. 26 Кодексу України про надра, ст. 78 Лісового кодексу та ін.). За загальними правилами обчислення та справляння плати за спеціальне використання природних ресурсів здійснюється природокористувачами самостійно, відповідно до спеціальних інструкцій про порядок справляння того чи іншого видів плати або збору. Контроль за обсягами використання природних ресурсів, їх обліком та достовірністю даних покладається на органи Міністерства енергетики та захисту довкілля України; контроль за повнотою обчислення та своєчасністю сплати зборів до бюджету здійснюється органами Державної податкової служби України.